

Kaplanen i

Jag tvekar över rätta ingången till svensk tryckfrihet, men otvivelaktigt måste ett stopp göras vid Anders Chydenius (1729–1803). Kanske, eftersom det gäller folkets sak, kunde vi börja vid en kung med dåligt rykte, nämligen Karl IX.

Denne råbarkade buse bemötte ord med ord i stället för med censur och förbud. En stridsskrift innehållande vass kritik av hans regeringshandlingar, av hans fogdars hänsynslöshet och av hans prästers inkompetens ("man ser somligstädes åsnepannor bekläda högsta rummen och lägenheterna") och som kallades "Ett gott råd här i Sverige" föranledde inget annat än att Karl IX lät trycka av och försöka avfärda angreppen punkt för punkt.

Gustav II Adolf, vilken av esteter anses bildad i motsats till den okultiverade Karl IX, agerade tvärtom. "Örebro stadgar" presenterade och reglerade censuren. Där hotas motståndare som sprider "poliske kungens" nidskrifter och "utbreder ibland den enfaldiga allmogen att komma obestånd tillväga, eller ock eljest förer den här in med vett och vilja, han skall straffas till liv och gods, utan all nåd." Majestädet samlade landets censurväsen under en myndighet och satte till central censor.

Det här är folkets sak, skrev jag. Den första moderna folkrörelsen i Sverige är frikyrkan. Tidigaste upprinnelsen ligger i

slutet av 1600-talet och kom sig närmast av en befolkningsökning bland allmogen, vilket tvingade många från landet att söka sig mot Stockholm, där deras fattigdom snarare förvärrades. Knappt annat än ströjobb fanns att få. Många av dem pansrade sig med yttersta fromhet (pietism) mot svårigheterna i den nya miljön, och de kallades gråkoltar. De gav ut skrifter och höll enskilda andakter; de ville inte alls ge sig i lag med den korrumperade statskyrkan. Gråkoltarna ofredades och misshandlades naturligtvis av den andliga och världsliga överheten. Först att sätta målet: yttrande- och tryckfrihet, blev som väntat en folklig rörelse, även om pietisterna var osäkra på huruvida ateister skulle få sprida sina alster.

Krav restes att vidare kretsar skulle få stöta och blöta riksdagssaker. Samtidigt stängdes bondeståndet ute från sekreta utskottet, där bland annat krig och fred avgjordes, vilket ökade trycket. När de höga herrarna så beslöt om ännu ett krigsföretag satte sig bönderna kraftigt på tvären "och befalldes äntligen i eftertryckliga ordasätt att föra till protokollet

att om sekreta utskottet nu vid riksdagen stannat i något sådant slut, varigenom riket nu eller i framtiden kunde få krig på halsen, bondeståndet då förklarar, att dylikt beslut ej bör efterkommas." Detta modiga beslut togs luciadagen 1734.

Det är som Chydenius skriver: "Friheten i en nation består inte däruti att allsmäktiga ständer får handla efter godtycke utan däruti att nationens ljus binder händerna på dem att de ej självsvaldas."

Mången adel och andra i riksdagen tyckte

att "aldrig kunde en allmänhet, en peuple, sättas till domare över deras göromål." Som det nu var (1742) ville dessa folkföraktare att riksdagen skulle bestämma över nationen, i stället för tvärtom. Men på många håll krävde bönderna att deras riksdagsmän skulle svära trohetsed mot väljarna. Principalatsläran, som den kallades, vart alldeles förbjuden. Med tryckfrihetsförordning och offentlighetsprincip skulle dock bli möjligt att offentligt skärskåda alla politiska frågor. Nationen skulle då i praktiken erkännas som domare mellan mössor och hattar, mellan ja och nej, i sakfrågor.

Frihetstid? En kort karaktäristik av epoken ger en ensam mening från historikern Alfred Kämpe: "En bonde från Dalsland, Anders Olovsson, häktades därför att han ansåg konungens förstärkta maktbefogenhet fördelaktigare än herreklassens rådande välde."

Alltså: under frihetstiden höll makt

Nedervetil OCH TRYCKFRIHETEN

och myndighet emot, men progressiva människor utom och i riksdagen drev 1766 igenom världens första grundlagsstadgade tryckfrihet, dock ej i religionsfrågor. Åran är de mångas, men tar vi enskilda personer sätter jag främst Linnés lärlunge Petter Forsskål och Anders Chydenius. Forsskål lyckades trassla sin skrift ”Tankar om borgerlig frihet” (mycket läsvärd!) genom censurmaskineriet. Den indrogs visserligen senare, men han försvarade sitt arbete med märkligt civilkurage och lade en hörnstolpe för tryckfrihetsvännen Chydenius, vilken efter lång träta och ständiga mothugg lotsade ett radikalt tryckfrihetsförslag genom riksdagen.

Till Chydenius alltså. Varför blev han tryckfrihetens förste, varför bar han fanan?

Svaret står att finna i hans personlighet. Alla mäktiga och konservativa som angrep Chydenius möttes av ”kallsinnighet och stadga” trots att han var nykomling. Det citerade är hans egna ord. Prästen saknade social kompetens. Nog kunde han något böja sig i storm, men var inte lealös, utan höll sig med principer. De om tryckfrihet, upplysning, handelsfrihet, näringsfrihet och de arbetandes frihet, liksom religionsfrihet. Allt i bästa 1700-tal-sanda.

Anders Chydenius verkade i Gamla Karleby, kom från Österbotten, ett landskap utan kungsgårdar eller säterier, och med en mycket liten och svag överklass. Socialt liknade landskapet Dalarna. Allmogen i Österbotten var också

känd för sitt frisinne. Där opererade han som präst bland bondfolk, tjärbrännare och små handelsidkare. Han startade bolag med bönder i tusen frågor, dikade kärr, förde köpmännens talan. Som präst var han alla deras herde, med pietistiska drag. En ställning på djupet. Ofta tog han parti för de rättslösa, hjonen; en verkligt bildad karl.

Idén om tryckfrihet hade således naturliga rötter i det dåtida Sverige, men litterära influenser kom också från England och Frankrike, Milton och Voltaire. En svag avglans av folkligt muller hördes i skrifter av Anders Nordencrantz redan 1730 och Christian König skrev lite vaet om

tredje var Chydenius. Han gav också ut en broschyr, ”Berättelse om Chinesiska skrif-friheten.”

En orädd debutant gör sin första riksdag, och i sitt eget stånd fick han stöd av en fast grupp tryckfrihetsvänner. Ärendet sattes till behandling. Stora deputationen, en beredningsgrupp med folk från alla stånd, tog hand om saken och beslöt tillsätta ett ”tredje utskott” som skulle utreda och ge förslag. Stora deputationen valde ständsvis sina representanter till utskottet; tre vardera för bonde-, borgar- och prästerståndet, men adeln fick sex. Dessutom skulle censor Oelreich biträda. Chydenius blev med.

Ja, ska nu inte fölia det krokiga loppet

”**FRIHETEN I EN NATION BESTÅR INTE DÄRUTI ATT ALLSMÄKTIGA STÄNDER FÅR HANDLA EFTER GODTYCKE UTAN DÄRUTI ATT NATIONENS LJUS BINDER HÄNDERNA PÅ DEM ATT DE EJ SJÄLVSVÅLDAS.**”

saken 1746 i sin Lärdoms-öfning. På 1750-talet blev debatten het och nådde riksdagen 1760–62, men där bara reson-erades om tryckfrihet men just inte mer. Några menlösa betänkanden. Ord. Censor Oelreich tillät dock rätt mycket.

Riksdagen 1765–66. Det är nu det händer. Tre memorial om tryckfrihet lämnas till ständerna. Det första för att hindra, det andra för kompromiss, det

genom riksdagen utan bara stanna vid några tillfällen. Var inte oroliga.

Flera skolkade från utskottets arbete. Om någon däruppe tänkt sig att adeln och högre prästerskapet skulle dominera, fallerade tanken. I själva verket satte bönder, borgare och lägre prästerskapet tonen. Chydenius förstås. Dessutom ställde sig faktiskt också friherre Christoffer von Kochen på

Nu viskar låga andar om att yttranden av demokratins fiender måste förbjudas. "Är det inte så att om vi tillåter alla yttranden måste vi också tillåta att de som fäller yttrandena kan nå makten?" frågar Jesús Alcalá. Under kamp mot odemokrati och det politiskt inkorrekta kräver han censuren åter.

tryckfrihetsvännernas sida.

"Min influence på de största och upplystaste ledamöterna var ringa. Jag vände mig därför till deputerade av borgar- och bondestånden, och förmådde dem att alldeles göra ett med mig" skriver Chydenius själv femton år efteråt. Granskar jag källorna, riksdagsakterna, stämmer det på pricken.

Då tredje utskottet efter nästan ett års slit

slutligen den 21 april 1766, en vårdag, grep tag i den centrala frågan var bara nio medlemmar där, och den "sakkunnige" censorn. Tvisten avgjordes här, kanske. "En censor kommer alltid vara subjektiv och godtycklig." Stor, frän, uppriktig och grundlig debatt. Chydenius styr. Bonde- och borgarståndets representanter menade enhälligt att censuren skulle bort, i stort även prästerna, men adeln ville ha den kvar med två röster mot en.

Utskottets betänkande, författat av Chydenius, överlämnades till stora deputationen den 7 augusti. (Då hade "den fanatiska stormaren" redan fått sparken från riksdagen, för frispråkighets skull, men detta betydde för frågan nu litet.) Åter intriger för att stoppa, men saken gick lyckligen vidare till ståndens plenum. Hela tiden när man följer ärendets väg tror man att nu är det kört. Men icke. Barnet kravlar vidare. Alla stånd godkände utom adelns. Där gick greve Axel von Fersen, en ljusgestalt i nutida historieskrivning, och muttrade över att tryckfrihet "tillät drängar och båtsmän att dryfta regeringspolitik."

Eftersom tre stånd stod emot ett hade regeringen bara att utfärda förordning, vilket skedde den 2 december 1766.

Hur man än bedömer denna välsignade

förordning är den mycket lik vår nuvarande. För det första hamnade 1766 års, som Chydenius och det tre stånden ville, bland grundlagarna. Regeringen kunde inte utan svårigheter tumma på den, komma med dåliga tillägg etc. Nästan all censur upphörde (det "fria" regeringssättet fick inte attackeras), offentlighetsprincipen genomdrevs, regler för tryckfrihetsmål uppställdes och författaren blev ansvarig. (Vid anonyma skrifter bär boktryckaren ansvaret.)

Utan Chydenius hade det inte gått den gången, han slet som en galärslav, visade taktisk skicklighet, vek inte. Hans envisa mod och beslutsamhet avgjorde saken. "Ingenting arbetade jag så träget i som på skriv- och tryckfriheten."

Svensk medborgare har rätt att i skrift utan några av den offentliga makten i förväg lagda hinder fritt få publicera sig och endast tilltalas vid laga domstol.

En fortfarande gångbar historieförfälskning

eller handbokssanning är att mössorna avskaffade censuren. Även Nationalencyklopedin lämnar blygt denna lögn eller möjligtvis kvartssanning sin hyllning i artikeln "mösspartiet". Förfälskningen är till för att skylta att frågan var (och är) en klassfråga. Överklassen ömmade för censur men folket stod emot. Det är det hela.

Ledande mössor som Serenius, Reuterholm, Oelreich, Rudbeck, von Essen, Gyllensvan, Nordencrantz var anhängare av censur. Det fanns ett par tydliga censurmotståndare i adeln: Christer Horn och von Kochen. Men bland adelsmössorna vägde det tungt för censur. Det är att tumma på sanningen väl mycket att skriva: mössorna genomdrev tryckfrihetsförordningen. Tydligt gick klassgränserna: Bonde- och nästan hela

borgarståndet slogs för tryckfrihet liksom lägre prästerskapet, medan adeln var emot. Vid följande riksdag fordrade också partiets flertal att en tryckfrihetsdom de inte var nöjda med skulle avgöras av ständerna, av dem själva.

Jag har ett bättre förslag till handbokssanning: De tre "lägre" stånden avskaffade censuren. I täten gick Chydenius. Vad tycks?

Min finländske vän motiverar sig:

"Tryck är ju intet annat än ett sätt att frånvarande sprida mina tankar till flera. Att av människor vänta ett så fullkomligt yttrande att det ej tål motsägelser och ändring är ju dåraktigt. Är yttrandet orimligt, så finns de snart som vederlägga det. Är det byggt på sanning, så står det oövervinnerligt. Och ingen fästning kan prisas högre än den som uthärdat de svåraste belägringar. Är målet tvetydigt, så måste sanningen utletas genom skriftväxlingar. Nekas det, så kan det ej flyta av annan källa än räddhåga... Jag finner sannerligen ingen den minsta orsak varför trycket skall vara under svårare censur än vårt tal... Lögnskrifter skämma ut sin upphovsman men gagna nationen i det att sanningen grundas och får fasta bättre rötter."

Tryckfrihet enligt Chydenius har ett värde

i sig, men hans ytterligare motiv kan vi läsa ut av konceptet från våren 1765. Avsikten var att med tryckfrihet som verktyg övervaka regering och ämbetsmän, att öppna för politisk kontroll, att göra nationen suverän. Det skulle bli möjligt att rensa bland godtrogenhet och fördom. Han påpekade riksdagsmännens ansvar för handling och beslut, liksom värdet av att stärka den folkliga sidan. Tryckfriheten skulle minska

ståndsriksdagens absoluta maktutövning till förmån för de många och kanske för tidningspressen. Därför motarbetade adelsståndet. Deras inflytande skulle sjunka ännu mer. Broschyrer och pamfletter var Chydenius egna vapen. De hade titlar som Vederläggning af de skäl, hvarmed man söker bestrida Öster- och Västerbottniska samt Vesternorrländska städerna fri seglation; Källan till rikets vanmakt; Den nationala vinsten; Rikets hjälp genom ett naturligt finanssystem; Tankar om husbönders och tjenstehjorns naturliga rätt; vilka skrifter skrevs både för menighet och riksdagsman.

Lät sig motståndarna nöja? Nej då. Tryckfrihetens fiender har kämpat på i över 200 år. Gustav III, Bernadotte, von Hartmansdorff, kyrkan, Uppsala domkapitel, justitieminister Örbom med kollegor, liberaler och högermän, socialdemokratins och arbetarklassens fiender, samlingsregeringen under andra världskriget. Alla har de känt sig hotade. Skyddet har alltid trängt fram underifrån, samman med stora andar som Torgny Segerstedt, Vilhelm Moberg.

Och i dag? Ämbetsmän strävar efter begränsningar och föregivna tryckfrihetsanhängare söker tysta vissa ord. Den avancerade Chydenius ligger långt framom. Vad var det han skrev? ”Ingen fästning kan prisas högre än den som uthärdat de svåraste belägringar.” ”Är yttrandet orimligt, så finnas de snart som vederläggga det.” Nekas yttrandefrihet, ”så kan det ej flyta av annan källa än räddhåga.” Han satte alltså sin lit till allmänheten och inte till lagstadgade ”sanningar”. Visserligen måste Chydenius gå med på att det fria statskicket inte fick attackeras.

Men nu viskar låga andar om att yttranden av demokratins fiender måste förbjudas. ”Är det inte så att om vi tillåter alla yttranden måste vi också tillåta att de som faller yttrandena kan nå makten?” frågar Jesús Alcal. Under kamp mot odemokrati och politiskt inkorrekt kräver han censuren åter. Obehaglig trend. Kanske söker han plats som vår tids Oelreich? Men vilka åsikter han vill sätta på index får man inte klart av hans bok, med den töntiga titeln Att långsamt lära sig övervinna lusten att förenkla.

Till och med Nordencrantz låg ett steg före dagens tryckfrihetsfientliga liberaler. Han menade att samhällsfarliga och omvälvande skrifter borde tillåtas.

Själv ser jag det som viktigt att försvara motståndares yttrandefrihet; hur ska man annars kunna bekämpa och kritisera deras åsikter? Om man förbjuder en åsikt låter man den bli i orubbat bo, den kanske i tysthet brer ut sig, och är i och med förbudet oåtkomlig för kritik. En kritik som skulle vara nyttig! Men detta är inte enda skälet till att hävda fienders yttranderätt; det har ett värde i sig att min motståndare får yttra sig.

Uppriktigt talat, någon väldig glöd kan jag inte uppbåda för exempelvis nynazisternas yttrandefrihet. Men det är inte i första hand dessa kryp man ska tänka på vid en kritik, utan allmänheten (där vi ingår) så att inte något svagt hörn hos oss ska frätas och få bölder. Kaplanen från Neder- vetil får sista ordet: ”Sanningen måste grundas och får då fasta bättre rötter.” Han byter ord med oss även i denna del.